

گونه‌شناسی فرمی درخت در فرش دستباف ایرانی

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۵/۰۸

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۶/۱۹

کد مقاله: ۳۹۷۲۳

آزیتا بلالی اسکویی^{۱*}، پریسا سید خوشکار^۲

چکیده

در رویکرد به فرش ایرانی به مثابه ی یک هنر، آنچه گاه از نظرها دور مانده است ارتباط محتوای این هنر با جهان بالایی و اسطوره ای و به کارگیری عناصر نمادین در این حوزه است. جهان پیرامونی که تجلی آن را به بی واسطه ترین و مستقیم ترین وجه در هنر و اثر قالبیافته می بینیم. با توجه به مفاهیم و تعاریفی که در حوزه اسطوره ارایه می شود میتوان دریافت که دامنه کاربرد نماد و نشانه و اسطوره در تمامی حیطه های زندگی اجتماعی و انفرادی وارد شده است، مصداق این کاربرد را باید در ورود این عناصر به ادبیات، فلسفه، دین و مذهب و جامعه شناسی و هنرجست و جو کرد. بررسی ارتباط بین نقوش فرش، اسطوره و نشانه شناسی و بهره گیری از نمادها علاوه بر آن که غنای جایگاه نماد و نشانه را در اعصار متفاوت مشخص می سازد، هم چنین بر غنای معنوی و زیبایی ظاهری فرش های ایرانی افزوده و چهره می گشاید. در پژوهش حاضر با روش توصیفی- تحلیلی در کنار مطالعه اسنادی به این سوال که گونه بندی شکلی و فرمی درخت در ساختار فرش ایرانی به چه صورت بوده است پاسخ داده می شود. هدف طراحی اسلامی وحدت و ابدیت است. همبستگی یک نگاره ها و گسترش آنها تا بی نهایت، به طوری که نگارنده نقش اسلامی، خود را "جزئی" از "کل" می بیند و احساس می کند که تمامی هستی در حرکت مداوم و ابدی است.

واژگان کلیدی: طرح و نقش، درخت، فرش ایرانی، نشانه شناسی

۱- دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز (نویسنده مسئول) (a.oskoyi@tabriziau.ac.ir)

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز

۱- مقدمه

فرش از جمله مهم ترین نمادهای ذوق، هنر و روح زیبایی جامعه ی ایرانی است. نقوش انتزاعی و بس دلربای آن، از دید مفسران و اندیشمندان سنت گرای شرقی، صرفاً نقش و نگاری رنگین در پر کردن فضایی خالی نیست، بلکه هر خط و رنگ آن در هر پیچ و چرخشی، نمادی از معانی و مفاهیم مکنون جهان بینی انسان شرقی و به ویژه ایرانی است. فرش از جمله هنرهای کاربردی یا به عبارت بهتر چند بعدی است که در کارکردهای گوناگون خود، از پدیده هایی چون نمادگرایی و اسطوره بهره برده است. باورها، اعتقادات و نگرش مردمان به جهان پیرامون، بخش اعظم هنر و فرهنگ هر ملت را تشکیل می دهد. از آنجا که اصالت و عظمت هر قوم، در فرهنگ و هنر آنان جلوه می کند؛ بنابراین آثار هنری همچون فرش، نمایشگر فرهنگ و تمدن هر قوم اند و با تاریخ هنر ملت ها پیوندی ناگسستنی دارند. در بیان زیبایی های اثر هنری، کار ما نوعی قضاوت و نقادی است و در این قضاوت عوامل زیبا براساس کیفیات زیبا تعریف می شوند. این گونه ارزیابی، شناخت ما را نسبت به زیبایی فرش دستباف ایران بیشتر می کند؛ بدین گونه که با برجسته کردن زیبایی های حیرت انگیز آن، جلوه های آشکار و پنهان موجود در اثر را که ممکن است دیدگان مخاطب سالیان دراز با آنها قرین بوده، لیکن نسبت بدانها شناخت دقیق نداشته باشد، در یک قیاس طبیعی از نهنفتگی بیرون آورده و در مورد آن قضاوت کنیم.

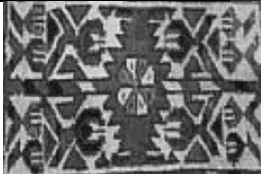

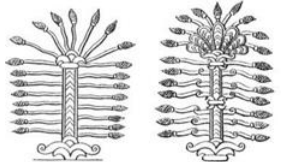
۲- سوال و روش پژوهش

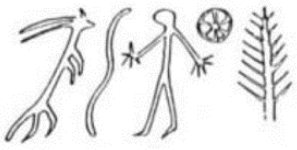

روش تحقیق به کار رفته در این پژوهش، روش توصیفی - تحلیلی است. برای گردآوری اطلاعات و داده های مورد نیاز از ترکیب روش های کتابخانه ای در کنار مطالعه اسنادی استفاده شده است. در این پژوهش بر آنیم تا به این سوال که گونه بندی شکلی و فرمی درخت در ساختار فرش ایرانی به چه صورت بوده است پاسخ دهیم؛ در این راستا ابتدا به بیان وجه عرفانی فرش و فرش ایرانی از یک طرف و نمود عناصر ایرانی می پردازیم.

۳- پیشینه تحقیق

مطالب استخراج شده از سه مقاله نقش درخت زندگی در فرش های ترکمنی، تجلی آیات قرآن مجید در فرش - باغ ایرانی با تأکید بر سوره الرحمن و مقام بهشت در هنرهای سنتی ایران، تعاریفی هرچند کوتاه اما کامل ارائه میدهد و حاصل مطالعات تعاریف نظریه پردازان و تمدن های مختلف در مورد درخت طوبی است. طبیعت به منزله تجلی محسوس حقیقت هستی و مظاهر آن، نور - درخت - آب - باد - خاک است. یکی از صفات خدا علم نامنتهی است که در تورات بعنوان وحدت اولی در بهشت به مفهوم درخت زندگی یاد شده است. نماد زمینی درخت، سرو است که نامیرا بوده و در زمستان هم سبز میماند، سرو در زرتشت مظهر ایزد مهر است. بته جقه از ساده ترین نمود نقش مایه درخت در هنر اسلامی است. در فرش ایرانی درخت در وسط و دو منحنی به شکل اغلب ماهی به مفهوم امامت و نبوت وجود دارد که نگهبانان حقیقت هستند. درخت درحالت کلی مظهر زندگی ابدی - روح نامیرا - کثرت در وحدت (رویش چند شاخه از یک ریشه) و در حالت برگ ریزان نماد تجدید حیات و بازگشت به زندگی از مرگ است همچنین درخت در قرآن با عناوین طوبی - خرما - زیتون - انجیر - سدره المنتهی و زقوم عنوان شده است.

جدول ۱- (توماچ نیا، ۱۳۸۵: ۱۸)

	تصویر ۱	مظهر رحمت الهی - نور الله و ...	فرهنگ اسلامی
	تصویر ۲	درخت، در جایگاه خدا- نماد کیهان- منبع باروری- نماد دانش - حیات جاودانی	ایران باستان
	تصویر ۳	به نام یوکانو - به مفهوم پدر خدایان - کسی که میوه اش را میخورد به عمر جاویدان میرسد	بابل

	تصویر ۴	در دو سر درخت دو جانور یا دو موجود شبیه انسان وجود دارد	بین النهرین
	تصویر ۵	نماد نوسازی کیهانی - هفت شاخه آن هفت آسمان	سومریان
	تصویر ۶	میوه درخت تغذیه ارواح بهشتیان در فردوس است.	زروانی
درخت، کل عالم عین - ترکیب آسمان و زمین و آب - زندگی پویا در تقابل با سنگ			کوپر
از درخت آسمانی در مرکز بهشت رودخانه آب، شیر، عسل و شراب جریان دارد			لچلر
درخت با نام گوگرد - به معنی درمان بخش			بندهش
به معنی دور کننده غم			مینوی خرد
درخت بانام هوم سفید به معنی راستی و حقیقت			اوستا

۴- فرش ایرانی

فرش از جمله مهم ترین نمادهای ذوق، هنر و روح زیبایی جامعه ی ایرانی است. نقوش انتزاعی آن، از دید مفسران و اندیشمندان سنت گرای شرقی، صرفاً نقش و نگاری رنگین در پر کردن فضایی خالی نیست، بلکه هر خط و رنگ آن در هر پیچ و چرخشی، نمادی از معانی و مفاهیم مکنون جهان بینی انسان شرقی و به ویژه ایرانی است. فرش از جمله هنرهای کاربردی یا به عبارت بهتر چند بعدی است که در کارکردهای گوناگون خود، از پدیده هایی چون نمادگرایی و اسطوره بهره برده است. فرش از برجسته ترین شاخصه های هنر ملی و بومی است که هم تنوع دارد و هم کارکرد های مختلفی را حفظ کرده و پرجاذبه باقی مانده است. آیینی تمام نمایی از هنر و تمدن اسلامی و ایرانی و میراث گران قدری است که در شناسنامه ی جامعه ی ایران در طول تاریخ جایگاه ویژه ای داشته و دارد. طراحان فرش ایران در هر زمان تحت تأثیر دین و آیین خویش و فرهنگ بومی به استفاده از نقوش نمادین در فرش پرداخته و به این وسیله، ضمن توجه به ظواهر و تناسب و اندازه و قواعد شکلی طرح به غنی سازی مضمون و محتوای طرح ها براساس مضامین فرهنگی یا عرفانی پرداخته و اصول زیبایی شناسی ایرانی و اسلامی را پاس داشته و می دارند.

در ساختار طرح فرش ایران، چند نکته حائز اهمیت و قابل توجه است:

- نمادگرایی و رمز گرایی از ویژگی های بارز و عمده آنها است.
- معمولاً بر انتظام هندسی استوار بوده و نظم آن هندسی است.
- تعیین عمده فرش های ایران توسط قابی چهار گوش یا مستطیل که با چهار جهت اصلی و چهار اقلیم باستانی و مبنای مربع گونه کعبه و مسجد مسلمانان تناظر دارد، صورت می گیرد.
- اصل تقارن و با توازن بر طرح آن سایه افکنده است.
- طرح هر فرش دارای دو بخش اصلی بوم و حاشیه است. معمولاً بوم با متن، با حاشیه با حاشیه های مکرر و متوالی که گاهی به هفت عدد می رسد، قاب گرفته می شود.
- پرهیز از ژرف نمایی فضایی (پرسپکتیو) و بهره گیری از منطق ژرف نمایی خطی (شیوه دو بعدی) سر مشق طراحان آن است.
- زیبایی شناسی گریز از خلاء و نیز ذره گرایی بر طرح آن غالب است. (طوسیان شاندیز، ۱۳۹۲: ۶۱)

۵-۱- فرش و نمادگرایی عرفانی

هنر ایرانی در تمام ادوار تاریخی، متأثر از نمادها بوده و نمادگرایی از ویژگی‌های آن محسوب می‌شود. در این میان، هنر ملی فرش که از جمله هنرهای کاربردی یا به عبارت بهتر، چند وجهی است، در کارکردهای گوناگون خود، از نمادگرایی نیز بهره برده است. تاریخ فرش ایران و بویژه تاریخ طراحی آن، گویای همین مطلب است. طراحان فرش ایران در هر زمان، تحت تأثیر دین و آیین و فرهنگ بومی خویش به استفاده از نقوش نمادین در فرش پرداخته‌اند و از این طریق، ضمن توجه به ظواهر، تناسب، اندازه و قواعد شکلی طرح، به غنی‌سازی مضمون و محتوای طرح‌ها براساس مضامین فرهنگی یا عرفانی پرداخته‌اند و اصول زیبایی‌شناسی ایرانی و اسلامی را پاس داشته‌اند. بسیاری از رمز شناسان، بستر و زمینه رمز را اسطوره و آیین می‌دانند. بافت گلیم بسیار پیش از ظهور حضرت محمد رایج بوده اما اسلام گویی ذوق سلیم صحرائشینان، روستاییان و بومیان سرزمین‌های مختلف را در بافت گلیم به گونه حیرت‌انگیزی تلطیف نموده و موجب خلاقیت هنری و شکوفایی فنی بیشتری شده است. بسیاری از سنت‌ها و فنون کهن در آیین اسلام ترکیب و هضم شد و جلوه‌های بسیاری از آنها در نقش‌ها و رنگ‌های دست‌بافته‌های کهن نمایانگر شده است. (افروغ، ۱۳۹۰: ۱۳۲)

۵-۲- انواع نقوش فرش ایرانی

طرح‌های فرش به عنوان نمونه‌ای از هنر گاهی پیام‌دار نوع فرهنگ جاری، تاریخ، اقلیم و زمان بافت آن می‌باشد. طرح و نقشه در فرش نشانگر نوع نگاه هنرمندان به محیط و اقلیم و طبیعت پیرامون است. در این میان، طرح‌های فرش دستباف ایرانی مملو از جهان بینی فلسفی و معنویت صاحب اثر در نهایت سادگی جلوه مینماید. هنرمندان ایرانی علاوه بر بکارگیری عناصر طبیعی و با خیالی، عوامل و پدیده‌های موثر در زندگی بشری را اعم از وقایع تاریخی، حوادث طبیعی، معماری و غیره را به زبان نیش و نگار با مهارت و چیره دستی خاصی به تصویر می‌کشد. وجود تنوع در طرح و نقش فرش دستباف می‌تواند رضایت انواع سلیقه‌ها در بازار و افزایش میزان خرید مشتریان را به همراه داشته باشد (حسن پورنامی، ۱۳۹۳: ۷۸). طرح‌های فرش هر کدام نماد و پیام‌دار معنویت و عرفان می‌باشند. یکی از وجوه قابل بررسی فرش دستباف، طرح و نقش آن است و می‌تواند بر پایه مبانی نظری و علمی هنری از جمله نماد و نشانه بررسی شود. در واقع با مطالعه و تحلیل طرح و نقش فرش دستباف بر اساس نظام نشانه‌شناسی، می‌توان دلالت‌های معنایی آن را بررسی و تحلیل کرد (رسولی، ۱۳۹۳: ۱۸). طبقه بندی پیشنهادی طرح‌های فرش ایران به صورت زیر می‌باشد. (اربابی، ۱۳۸۷: ۱۶)

طرح اسلیمی انواع: تمام اسلیمی - اسلیمی بندی - اسلیمی شکسته - دهان اژدری - لچک و ترنج - ترنج‌دار - ماری تصویر ۷	
طرح افشان انواع: دسته گلی - جوانه دار - ختایی - اسلیمی - افشان بندی - شکسته - گل تازی - شاه عباسی - شاخه پیچ - ترنج دار تصویر ۸	
طرح بته ای انواع: میری - ترمه ای - خرقة ای - بادامی - بته جقه - قهر و آشتی تصویر ۹	
طرح ماهی انواع: هراتی - فراهان - زنبوری - کردستان (علی ناصری، ۱۳۸۸: ۴۴) تصویر ۱۰	

<p>طرح لچک و ترنج ترنج نماد حوضی در مرکز باغ و لچک ها نماد کوشک هستند (مهدوی نژاد، ۱۳۹۳: ۱۶) تصویر ۱۱</p>	
<p>طرح شاه عباسی انواع: لچک و ترنج - تعریفی - بوته ای - ترنجدار - افشان - طره دار سلسله ای - درختی - شیخ صفی - جانوری (علی ناصری، ۱۳۸۸: ۴۲). تصویر ۱۲</p>	
<p>طرح محرمات انواع: سراسری - گل ریزه با زمینه یکرنگ - بته با زمینه الوان (شایسته فر، ۱۳۸۸: ۹۴) تصویر ۱۳</p>	
<p>طرح خشتی انواع: بختیاری - قرآنی کرمان - مستوفی (علی ناصری، ۱۳۸۸: ۴۲)</p>	
<p>طرح سبو مفهوم: برکت و باروری تصویر ۱۴</p>	
<p>طرح درختی تصویر ۱۵</p>	
<p>طرح تصویری انواع: بصورت تابلو فرش، آثار و ابنیه تاریخی - شمایل افراد مشهور - وقایع تاریخی، اساطیری یا اسطوره ای - شخصیت های مذهبی و سیاسی تصویر ۱۶</p>	

۶- درخت در قرآن کریم

الذی جعل لکم من الشجر الاخضر تارة فاذا انتم منه توقدون «آن خدایی که از درخت سبز برای انتفاع شما آتش قرار داده تا وقتی که خواهید بر افروزید» (سوره یس، آیه ۸۰) ارزش درخت نزد انسان در قرآن با تعاریف مختلفی آمده است. او در زمین باغها از نخل خرما و انگور قرار دادیم و در آن چشمه های آب جاری کردیم، تا مردم از میوه های آن باغ ها تناول کنند و از نوع غذاهایی

که به دست خود عمل می آورند نیز تغذیه نمایند. آیا نباید شکر آن نعمتها را به جای آرند؟ (سوره یس، آیه ۳۴ و ۳۵) « هر چه در زمین و آسمانهاست همه به تسبیح و ستایش خدای یکتا که مقتدر و حکیم است مشغولند.» (حدید و حشر، آیه ۱) «و گیاه و درختان هم به سجده او سر بر خاک اطاعت نهاده اند.» (سوره الرحمن، آیه ۶)

درختان در قرآن نماد قدرت و عظمت خداوندی است. علاوه بر آیات قرآنی، پیامبر و ائمه در احادیث به کرات درباره درختان و میوه های بهشتی مانند سیب، انار، انجیر، انگور و... سخن گفته اند. یکی از رایج ترین - احادیث، حدیثی از حضرت محمد (ص) است که می فرماید: «شکستن شاخه درختان همانند شکستن بال فرشتگان است». «درخت احمدی» که به معنی دودمان پیغمبر اسلام (ص) است و نیز «شجره طیبه» که قرآن مجید از آن به عنوان مثال و نمونه یاد می کند. متفکران و اهل تصوف می توانستند کل عالم وجود را یک درخت تصور کنند؛ مثلا این عربی از شجره کون یا درخت وجود سخن می گوید. (آشوری، ۱۳۸۶: ۱۴).

۶-۱- مفهوم نقوش درختی

طرح و نقش درختی یکی از معروفترین طرحهای ایرانی است که بیشترین کاربرد را در هنر و صنعت قالیبافی به ویژه فرش دستباف دارد اساس طراحی فرش ایرانی را شاخه و برگ تشکیل می دهد به همین سبب در طرحهایی که موسوم به طرح درختی هستند تلاش بر این است تشابه زیادی که در ارتباط با طبیعت وجود دارد حفظ شود بنابراین انواع مختلفی از طرحهای قالیبافی مانند طرحهای اسلیمی، بته جقه، شاه عباسی، افشان، شکارگاه، ترکمن یا بخارا، قالی، ماهی درهم، گلفرنگ، محرابی، گلدانی، محرمات، ایلی، هندسی و... در قالب طرح و نقش درختی آورده میشوند. در بسیاری از طرحهای درختی، ترکیب اصلی را درخت و درختچه های کوچک و بزرگ تشکیل می دهند که در اکثر موارد به شکل انفرادی هستند و در برخی موارد نیز با سایر اجزا ترکیب می شوند. در طرح و نقش درختی، درخت نقش محوری و اصل را دارد. درختی که در این نوع از طرح و نقش به کار برده می شود در یک نوع و اندازه نیست بلکه در انواع و اندازه های مختلف وجود دارد، برخی در متن به عنوان طرح اصلی بکار برده می شود و برخی دیگر نیز در حاشیه و در نقش مکمل برای طرحهای اصلی ظاهر می گردد. گاهی هم درخت متن فرش را احاطه می کند. طرح درختی در برخی از مواقع شاخه، برگ و میوه دارد و در برخی موارد نیز فاقد میوه است.

۶-۲- انواع نقوش درختی

مهمترین طرح و نقشهای درختی را می توان به دسته های زیر تقسیم کرد:

تصویر ۱۷

طرح درختی جانوری یا حیوان دار: در این طرح درخت با شاخه ها و برگ های انبوه به تصویر کشیده شده و محور اصلی به حساب می آید. در اطراف این طرح، نقش های جانورانی مانند پلنگ، شیر، آهو و انواع مرغان دیده می شود. عناصر حیوانی که در این نقشه وجود دارند فاقد قرینه هستند و در قرارگیری آنها نظم رعایت نمی شود. برخلاف طرح های دیگر درختی طرح مذکور قدمت زیادی ندارد و در برخی موارد نیز از این طرح با نام طرح درختی جنگلی نیز یاد می شود. (جوادیان، ۱۳۷۳: ۲۰).

تصویر ۱۸

طرح درختی سبزیکار یا آب نما: طرح درختی سبزی کار شاخه هایی پر از گل و برگ دارد و توسط این نقش تمامی متن فرش پر می شود و کمترین فضای خالی در زمینه فرش باقی می ماند. گستردگی این طرح آن قدر است که در برخی موارد این نقشه ها دارای حاشیه نیستند و در برخی از نقشه ها که در مرکز آن ترنج قرار دارد تصاویری که نشانگر آب و جویبار است در داخل مربع و مستطیل به همراه سایر طرح ها استفاده می شود که در اصطلاح به آن طرح و نقشه سبزی کاری آب نما گفته می شود. این طرح مخصوص منطقه کرمان است. (همان: ۲۱)

تصویر ۱۹

طرح درختی ترنج دار: این طرح منقش به درختان در اندازه ها و ابعاد مختلفی است که در مجاورت طرح های دیگر با تزئین متفاوت قرار دارد. این طرح ممکن است در بیرون از کادر لچک و ترنج و یا در داخل لچک و ترنج قرار بگیرد. (همان: ۲۱)

طرح درختی سروی: درخت سرو در این طرح محوریت دارد. طراحی زیبای این

تصویر ۲۰

تصویر ۲۱

نقش مربوط به طراحان کرمانی و بختیاری است که ماهرانه طراحی آن را انجام می‌دهند. در طرح‌هایی که برای فرش‌های کرمانی کشیده می‌شود یک یا چند درخت سرو یا کاج وجود دارد که در متن یا حاشیه دیده می‌شود و در فرش‌های بختیاری نیز این نقش در فضای داخلی قاب‌های لوزی یا چهارگوش دیده می‌شود که بصورت پیوسته و با رنگ‌های جالب و مکرر دیده می‌شود. مفهوم این طرح خرمی، جاودانگی و تقدس است. (همان: ۲۲)

طرح درختی محرابی یا سجاده‌ای: در این طرح طاق محرابی وجود دارد و در زیر این طاق نقشی از درختان مختلف وجود دارد. از مهم‌ترین درختانی که در زیر این طاق محرابی استفاده می‌شود می‌توانیم به درخت کاج، بید مجنون و سرو اشاره کنیم. این طرح از جمله طرح‌های اصیل است که از زمان‌های دور خصوصاً در دوره اسلامی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. مفهوم این طرح جهت دهی مؤمن به سوی مکه و ارتباط با جهان ملکوتی و نور ملکوتی است.

نقش مرغ و درخت: (عابدوست، ۱۳۸۸: ۱۳۰).

نشان شیر

(نماد خورشید تابستان و تغییر فصول)

درخت وقوق

(نماد قدرت ربانی)

درخت نیلوفرآبی

(نماد زندگی و آفرینش)

نشان سیمرغ

(نماد آفرینش و باروری رحمت الهی)

ظل السلطانی

(نماد بهشت)

تصویر ۲۲

درخت با طرح باغی: طرح باغی بعنوان نماد فردوس در نظر گرفته میشود مربوط به هزاره دوم ق.م. است (قالی تاریخی بهارستان و گلستان) که بر اساس سوره الرحمن آیات ۴۶-۶۲-۶۶ تقدس آنها آورده شده است که در اصطلاح همان درخت طوبی یا درخت هستی یا درخت زندگی شناخته میشود. درخت زندگی از نقش‌های نمادین جاودانه ای است که معمولاً در میانه جهان قرار دارد. درختی که میوه اش باعث جاودانگی می‌شد و مرتبط با درخت کیهانی است. این درخت در دنیای باستان با شکل خاصی همراه نبوده و به صورت‌های متفاوتی بر روی آثار هنری ظاهر می‌شود. در ایران نمونه‌هایی از درخت زندگی در تمدن ایلام، لرستان، مارلیک، املش و... مشاهده می‌شود. از نمونه موارد این قالی میتوان به قالی قابی بختیاری و یلمه، قالی سزیکار کرمان، نقش مایه تکراری ملایرو قالی کردستان اشاره کرد.

تصویر ۲۳- از راست به چپ: درخت سرو، بید مجنون، رز بلداجی، تاک، بوته گل سامان بختیاری، درخت شاخه دار بختیاری (ژوله، ۱۳۸۱: ۶۵).

نتیجه گیری

نقوش در فرش ایرانی، با شکل ها و نام های خاص خود بیانگر معانی و مفاهیم عمیقی هستند که هر کدام به فراخور جایگاه قرار گرفتن، نمادی برای بهشت عدن یا نشانه ای از موطن اصلی بشر به شمار می روند. به عبارت دیگر، فرش دستباف، طبیعت را به عنوان سرچشمه الهام خود بر می گزیند و به این ترتیب، به واسطه عناصر صوری، مخاطب را در مقابل حقیقت قرار می دهد و از طریق آن، احساسات و عواطفی را که حقیقت به آن تلنگر می زند، احساس می کند. با این کار، زیبایی را به صورت تام و تمام به تصویر می کشد. نقش و نقش مایه در فرش دستباف ایرانی از صورت ظاهر خارج می شود و در پس ظاهر زیبا و متناسب که مبتنی بر نظام عقلانی و ماورایی است، معانی را در بر می گیرد. این معانی در دو مقوله نماد و نشانه در این کنکاش بررسی شده اند. نمادها را با توجه به پارامتر زمانی در هنر ایران به دو دوره می توان تقسیم کرد:

دوره باستانی و دوره اسلامی، می توان گفت فرش دستباف محل تجمع نمادهای این دو دوره است. در واقع فرش با شاکله اساسی مستطیل یا «مربع» است که در دوره باستان، با تکرار تو در تو آنها یاد آور زمین، چهار عنصر اصلی، چهار جهت اصلی و به دنبال آن طرح باغ ها و غیره بوده است. زمانی که دایره بر روی آن قرار می گرفت، معبدی می شد که آنچه را مقدس بود در خود حفظ می کرد. در دوره اسلامی این دایره در مرکز مستطیل قرار می گرفت و نشان دهنده تمامیت فضا و بر آن اساس، تمامیت هستی و نیز دور آسمانی بود. در واقع تلاش فلسفه هنر اسلامی، بردن زمین به آسمان و آسمان به زمین بود و فرش، این دست یافته اصیل ایران زمین چه نیکر این وظیفه را به انجام رسانده است.

فرش از آنجا که باز نمود طبیعت است؛ در باز نمود واقعی یا خیالی، مرئی یا نامرئی، عینی یا ذهنی، از رمزگان بهره می گیرد. فرش دستباف در مقام گزینش طرح به نشانه های شمایی، نشانه های نمایه ای و نشانه های نمادین دست می یازد تا به بهترین شکل ممکن، وظیفه خود را بر روی زمین انجام دهد. در نشانه های شمایی هنرمند سعی می کند حیواناتی همچون شیر، آهو، پرندگان و گیاهان را به تصویر در آورد تا فرش دستباف در چارچوب های خود مکان را در زمان لایتهای محبوس سازد. گاه هنر مند بافنده طرحی را بر می گزیند که یاد آور طرح داستان و مصداق دیگری است. این چنین است که دست دلبر» در فرش دستباف برای مثال، منطقه چالستر (چهارمحال و بختیاری) حکایت از وجود معشوقی در پس پرده دارد که دست او نشانه ای از دلبری کردن و پیشکش کردن دسته گل به یار خویش است. همچنین بید مجنون که خبر از سایه سار خنک برای دو دل داده می دهد. سپس با قنده، اسلیمی ها را در صفحه به حرکت در می آورد تا در پس هند های پنهان بر اساس یک نظم دقیق خبر از باغ بهشتی دهند که این گل ها از آنها تجرید شده اند و نشانه هایی نمادین هستند که مخاطب را با خود به جهانی دیگر می برند. همچنین، هنرمند بافنده به منظور جلوگیری از یکنواختی طرح و نقش، راهکارهایی را بر می گزیند که یکی از آنها استفاده از محور همنشینی و جانشینی است. برای منظور، هنر مند ضمن حفظ اصول اصلی، طرح های جدیدی را جانشین طرح های مرسوم می سازد و به نوعی ساختار شکنی می کند. از این رو، به منظور معادل سازی آنها به ترکیب های بدیع و نو می پردازد و با گزینش دال (صورت) های هماهنگ و متناسب ترکیب مناسب ایجاد می کند و سپس با تبدیل این دال ها (صورت ها) به دال های دیگر که با نام های دیگری در هنر فرش بافی قابل مطالعه و شناسایی هستند، ترکیب های دیگری به وجود می آورد.

منابع

۱. حسن پورنامی، جواد، سیدجلال الدین بصام و نجمه میرزا کریمی اصفهانی. (۱۳۹۳). عوامل موثر بر تنوع تولیدات فرش دستباف اصفهان. گلجام، ۲۶، ۸۷-۷۷.
۲. رسولی، اعظم. (۱۳۹۳). نقد و نمونه از قالی های بافت منطقه همدان با رویکرد نماد و نشانه شناسی. گلجام، ۲۶، ۹۱-۱۵.
۳. طوسیان شاندریز، غلامرضا، امیرحسین چیت سازیان، مهرناز آزادی و فتحعلی قشقایی فر. (۱۳۹۲). آسیب شناسی و سطح بندی آسیب های قالی ایرانی. گلجام، ۲۴، ۶۹-۵۵.
۴. اربابی، بیژن. (۱۳۸۷). ارزیابی شیوه های طبقه بندی طرح و نقش فرش ایرانی. گلجام، ۱۱، ۷۴-۵۷.
۵. صباغ پور، طیبه و مهناز شایسته فر. (۱۳۸۸). بررسی طرح ها و نقوش قالی های قاجار موجود در موزه فرش ایران. گلجام، ۱۴، ۱۱۱-۸۹.
۶. ژوله، تورج. (۱۳۸۱). پژوهشی در فرش ایران (چاپ اول). تهران: انتشارات یساولی
۷. توماج نیا، جمال الدین و محمود طاووسی. (۱۳۸۵). نقش درخت زندگی در فرش های ترکمنی. گلجام، ۴، ۲۴-۱۱.
۸. آشوری، محمدتقی و محمود علیمرادی. (۱۳۸۶). درخت در فرش بختیاری. گلجام، ۲۲، ۱۱.
۹. علی ناصری، عباس. (۱۳۸۸). طرح های فرش ایران. رشد آموزش هنر، ۲، ۴۴-۳۹.
۱۰. افروغ، محمد. (۱۳۹۰). نماد و نشانه شناسی در فرش ایرانی. فرهنگ مردم ایران، ۲۵، ۱۴۱-۱۲۹.

۱۱. مهدوی نژاد، محمدجواد، مجتبی انصاری، سپیده صمدزاده و آزاده فاضلی. (۱۳۹۳). تجلی آیات قرآن مجید در فرش-باغ ایرانی با تاکید بر سوره الرحمن. قرآن کریم، ۲، ۳۴-۵.
۱۲. جوادیان، امیرعلی. (۱۳۷۳). گزیده قالیچه های موزه دفینه (چاپ اول). تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۳. عابد دوست، حسین و زیبا کاظم پور. (۱۳۸۸). صورت های متنوع درخت زندگی بر روی فرش های ایرانی. گلجام، ۱۲، ۱۳۹-۱۲۳

Typology of tree in Iranian handmade carpet

Abstract

In the approach to the Persian carpet as an art, what is sometimes overlooked is the relevance of the content of the art to the upper and mythical worlds and the application of symbolic elements in the field. A world we see as the most direct and direct manifestation of carpet weaving art and work. According to the concepts and definitions presented in the field of myth, we can be seen that the scope of application of symbols and myths has reached all areas of social and individual life. An example of this application must be found in the introduction of these elements into literature, philosophy, religion, and sociology and the arts. Investigating the relationship between carpet motifs, myth and semiotics and the use of symbols in addition to highlighting the richness of symbol and symbol status in different ages, It also adds to the spiritual richness and beauty of the Persian carpets. The goal of Islamic design is unity and eternity. The solidarity of one painting and their expansion to the infinite, so that the writer of the Islamic role sees himself as "part" of the "whole" and feels that the whole being is in constant and eternal motion.

KeyWords: Patterns and symbols, tuba tree, Persian Carpet, Semiotics

